

KAFDAĞI

Cilt:7, Sayı:2, Aralık 2022, 185-204
DOI: 10.51469/kafdagi.1202730

Gönderim Tarihi: 11.11.2022

Kabul Tarihi:30.12.2022

OSMANLI DEVLETİ'NDE MİSYONERLİK ÇALIŞMALARI VE ERMENİLER

Missionary Studies and Armenians in the Ottoman State

Erdal SEZGİ

Doktorant, Nahçıvan Devlet Üniversitesi
erdalsezgi76@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0245-368X

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Hristiyanlığı yaymak için çalışanlara misyoner denilirdi. Misyonerlik, dünyada uzun zaman incili ve Hristiyanlığı öğretmek için kullanılmıştır. 19. Yüzyıldan sonra misyonerlik çalışmaları hızlandığı gibi nitelik değiştirmeye başlamıştır. Misyonerler zaman içinde bağlı buldukları ülkelerin siyasi, kültürel, ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket ederek emperyalizmin büyümesine katkı sağladılar. Sanayileşmesini tamamlayan bazı ülkeler İngiltere, Fransa ve ABD misyonerlik konusunda yoğun çalışma içinde oldular. Avrupalı sömürgeci ülkeler gizli planları doğrultusunda XIX. yüzyılda Osmanlı ülkesinde çok sayıda okul açmaya başladılar. Bunlar ulaşmak istedikleri hedefe okullar ile ulaşacakları kararına varmışlardır. Bu okulların hepsinde zaman içerisinde dil eğitimi ağırlık kazanmıştır. Hatta misyonerler Osmanlı topraklarında hem azınlık dillerini öğrendiler hem de kendi dillerini onlara öğrettiler. İngiliz ve Amerikan okullarında İngilizce ağırlıklı olarak okutuldu. Osmanlı devleti zaman içinde zayıflamaya başlayınca misyonerlik çalışmalarının yoğun yapıldığı bir yer haline gelmiştir. Bunda Osmanlı Devletinin başta Fransa olmak üzere Avrupalı ülkelere vermiş olduğu Kapitülasyonlar çok etkili olmuştur. Fransa Katolik Ermenileri, İngiltere ve ABD Protestan Ermenilerin ortaya çıkmasını sağladı. Bu devletler Osmanlı Devletindeki Ermenilerin parçalanmasını sağladılar. Osmanlı Devletinde misyonerlik çalışmalarının amacı Hristiyan olan Ermeni, Rum ve Yahudi nüfusu zaman içinde Osmanlı Devletinden koparmak olmuştur. Emperyalist devletler tarafından Ermeniler Osmanlı devletine karşı isyan ettirilmiştir. Bu çalışmalar ile Osmanlı Devletini 20. Yüzyılda çok zora sokularak yıkılışa doğru götürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Misyonerlik, Osmanlı Devlet, Ermeniler, Katolik,

Protestanlık, Avrupalı Devletler

Abstract

Those who worked to spread Christianity were called missionaries. Missionary work has long been used around the world to teach the gospel and Christianity. After the 19th century, missionary work accelerated and began to change in quality. Over time, the missionaries contributed to the growth of imperialism by acting in line with the political, cultural and economic interests of the countries they were affiliated with. Some countries that completed their industrialization, England, France and the USA, were in intensive work on missionary work. In line with the secret plans of the European colonial countriesXIX. In the 19th century, they started to open many schools in the Ottoman country. They have decided that they will reach the goal they want to achieve with schools. In all of these schools, language education gained importance in time. In fact, missionaries both learned minority languages and taught them their own language in the Ottoman lands. English was mainly taught in British and American schools. When the Ottoman state began to weaken over time, it became a place where missionary work was intense. The Capitulations given by the Ottoman Empire to European countries, especially France, were very effective in this. Catholic Armenians in France, England and the USA brought about the emergence of Protestant Armenians. These states ensured the disintegration of the Armenians in the Ottoman Empire. The aim of the missionary work in the Ottoman State was to separate the Christian Armenian, Greek and Jewish population from the Ottoman State over time. Armenians were revolted against the Ottoman state by the imperialist states. With these studies, the Ottoman Empire was brought to collapse in the 20th century by being put into a lot of trouble.

Keywords: *missionary, the Ottoman State, Ermeniler, Catholic, Protestantism, European Governments*

Giriş

Misyon ve misyoner kelimeleri Latince kökenli miterre (göndermek) fiilinden türetilerek misso kelimesinden çoğalmış başka dillere de uyarlanarak missionary - missionaire - missionör şeklinde İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi dillerde de kullanılmış olup Türkçeye de bu dillerden geçmiştir. Misyon ve misyoner kelimeleri ilerleyen süreç içerisinde sadece din için kullanılmıştır. (Keha, 2014,s. 74). Dinsel anlamda misyonerlik ilk olarak Havariler döneminden 19. yüzyıla kadar İncil'i ve Hıristiyanlık dininden olmayanlara Hıristiyanlığı öğretmek şeklinde anlaşılmıştır. (Canyaş, Canyaş, 2012. s.56). Hıristiyanlığı yaymak için gayret edenlere misyoner, bunların Hıristiyan olmayan ülkelerde bu dini yaymak

için kurdukları teşkilata misyon, bu doğrultuda yaptıkları çalışmalara da misyonerlik denilir. (Ağır, 2012, s.106).

İlk olarak dini amaçlar ve kişisel gayretler şeklinde başlayan misyonerlik çalışmaları zamanla hayli güçlenmiştir. Misyonerler buldukları ülkelerin siyasi, sosyal, kültürel, ticari ve ekonomik çıkarları doğrultusunda emperyalizmin büyümesine katkı sağlayan bir teşkilatın üyeleri halini almışlardır. (Keha, 2014, s. 74-75). Sömürgeci yüzyılı (19. Yüzyıl) ile birlikte misyonerler bağlı oldukları ülkelerin sömürü politikalarına hizmetten kaçınmamışlardır. Kendilerini kiliseye aday ve İncil'in hizmetkârı olarak kabul eden misyonerler hedeflerine ulaşmak için her türlü yolu kullanmaktan çekinmemişlerdir. Misyonerlerden öncelikle istenen gidecekleri ülkelerin dilini, dinini ve kültürlerini öğrenip, iyi bir şekilde inceleyip orada buldukları eksiklikleri belirleyip ona göre hareket etmeleridir. Bundan dolayı misyonerler bazen doktor bazen bir öğretmen bazen de bir barış elçisi veya din adamı olarak çalışmalar yürütmüşlerdir. Misyonerler kendi din, dil ve kültürlerini yayabilmek için okul, matbaa ve hastane gibi kurumlar açma; kitap, gazete, dergi ve broşür gibi yayınlar hazırlama; İncil'i tanıtarak bu yönde çalışmalar yapma; seminer, konferans vb. toplantılar düzenleme; izci teşkilatları oluşturma ve farklı sportif çalışmalarla etkili olma yolları aramışlardır. (Ağır, 2012, s. 106-107). XVIII. Yüzyıl yazar ve filozoflarından olan Voltaire (1694-1778) misyonerleri "*koyun postuna girmiş ejderhalar*" olarak tasvir etmiştir. (Hülagü, 2011, s. 61).

Misyonerler kendilerini kiliseye adanmış insanlardır. Onlardan istenen şeyler öncelikle buldukları ülkelerin dilini, dinini ve kültürel değerlerini iyice öğrenip, toplumun zayıf noktalarını tespit ettikten sonra ellerindeki verilere göre taktik geliştirmeleridir. Bundan dolayı misyonerler en az birkaç dil bilen iyi eğitilmiş insanlardan oluşmaktaydı. Misyoner kuruluşlarında yetişmiş olan bir İngiliz misyoneri bu konuda şöyle söylemektedir: "Misyonerler çocukken hizmete alınır, yapacakları vaziyete göre ilmi, ahlaki ve fikri olarak yetiştirilirlerdi. İngiliz Misyon Cemiyeti her yıl ülkedeki bütün ortaokul öğrencilerinin zeki olanlarından otuz veya kırk tanesini seçer, bunları himayesi altına alır, kişisel becerilerine göre üçer beşer farklı memleketlerde yetiştirirlerdi." demektedir. (Keha, 2014, s.76).

Misyonerlerin Çalışma Şekilleri ve Avrupa Ülkeleri Açısından Önemi

Misyonerler gönderildikleri ülkelerde yumuşak siyasetleri gereği, kurnaz ve kararlı davranışlarıyla çalışma yürüttükleri ülkenin ve toplumun

özelliğine göre strateji belirlemeleri sayesinde başarılı olmuşlardır. Misyonerler bir ülkeye geldikleri ilk zamanda faaliyetlerine hemen başlamazlar, yerlerini güvenceye alana kadar sessiz kalmayı tercih ederlerdi. İlk olarak kendi din ve mezheplerinde yerli din adamları ile bir kilise kurup bir cemaat oluşturma yoluna giderlerdi. Bunlar buldukları bölgelerde halka olan yabancılıklarını gizlemeye gayret etmişlerdir. Bununla birlikte yerli yardımcıları da bulmaya özen göstermişlerdi. Bu doğrultuda kıyafet ve görünümünü değiştirerek buldukları topluma benzemeye çok dikkat etmişlerdir. Osmanlı devletindeki Amerikalı misyonerlerden Robert Koleji'nin kurucusu Cyrus Hamlin, Osmanlı topraklarında kendini gizlemek için sakal bırakıp fes giydiğini hatıralarında bahsetmektedir. (Keha, 2014, s.75-76). Misyonerler yetiştirilme gereği gittikleri bölgedeki halk ile aralarında farklılıklara dikkat ederlerdi. Bir şekilde kendilerini buldukları bölgedeki insanlardan üstün bulurlardı. Bu durum onların zihinlerine o kadar yerleşmiştir ki gittikleri yerlerdeki halkın zayıf noktalarını bulmak onlar açısından bir eğitim durumu olarak görülürdü. Bu durum Amerikalı misyoner William Goodell'in yazmış olduğu bir mektupta şöyle aktarılır: *"Bana öyle geliyor ki, bir misyoner ilk üç yıl başka bir şey yapmadan halkın arasına karışsa ve onların gerçekte ne denli zayıf, cahil, aptal ve ön yargılı olduğunu öğrense, bu kendisi için Osmanlı İmparatorluğu'nda konuşulan tüm dilleri öğrenmekten daha büyük bir kazanım olur."* (Açıkses, 2003, s. 5-6).

Bunun yanında misyonerlerin dikkat ettikleri şeylerden biriside üzerinde çalıştıkları toplumların, grupların veya sınıfların birbirlerine karşı ön yargılarının olup olmadığını tespit etmektir. Toplumda tespit ettikleri ayrımın yanında yer almakla zayıfın, güçsüzün ve dışlananın yanında durarak, onlara her türlü yardımı yapıp hedef aldıkları otoriteye karşı onlar ile birlikte mücadele halinde olmuşlardır. Toplum içinde zayıf durumda olan veya farklı ırk ve dinden olan topluluklar ile diyalog kurmak için onların sorunlarına eğilip, otoriteye karşı mücadele eden birden çok rakip grupların aralarındaki sorunları çözüp onları bir çatı altında toplamaya çalışmışlardır. (Canyaş, 2012, s. 61).

Misyonerlik konusuna dinler tarihi açısından bakıldığında Hıristiyan dünyasının misyonerlere büyük destek verdiği görülmektedir. Bu bakımdan her devlet veya mezhep kendi misyonerini korumuş, kollamıştır. Öyle ki misyonerler adeta birer aziz derecesinde sevgi ve saygı görmüşlerdir. Avrupa'da misyonerlerin gidecekleri yere gönderilirken törenler yapılır ve bu törenlere katılım çok fazla olurdu. Bu törenler sırasında Hıristiyan zenginler büyük bağışlarda bulunur hatta kadınlar takılarını hiç çekinmeden

misyonerler için bağışlardı. (Açıkses, 2003, s. 7-8). 19.yüzyıla kadar Avrupa'da bir yandan mezhepler arası çekişmeler yaşanırken bir yanda da coğrafi keşifler sonrasında nüfus alanı oluşturarak, ticari güç elde etme mücadelesi veren Hıristiyan devletler, misyoner teşkilatlarına ve çalışmalarına destek vererek bu hareketin büyümesine yardımcı olmuşlardır. Bu doğrultuda her devlet kendi misyoner teşkilatını korumuştur. Özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren Protestan misyonerlerin planlı çalışmaları diğer misyoner çalışmalarını geride bırakarak 20.yüzyıla kadar Hıristiyan misyonerlerin liderliğini yapmıştır. Kapitalizmin emperyalizme döndüğü bu dönemde Hıristiyan misyonerlik altın çağını yaşadı. Misyonerler buldukları ülkelerde bu ülkelerin en ücra köşesine kadar giderek çalışmalar yapmışlardır. Bunlar gittikleri bölgeler hakkında bağlı buldukları ülke merkezlerine raporlar göndermişlerdir. Bu raporlar, sömürülecek ülkeler hakkında devletlerine ön bilgi sağlamıştır. (Açıkses, 2003, s.17-19).

Büyük Devletlerin Osmanlı Devletindeki Misyonerlik Amaçları

Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler açısından misyonerlik çalışmaları için uygun bir yer olarak görülmekteydi. Misyonerlik çalışmalarının görünürdeki temel amacı dini propaganda olsa bile bir süre sonra bu durum siyasi ve ideolojik bir hal de almıştır. Dini propaganda faaliyetlerinde bu ülkeler kendi çıkarlarını en üst seviyede korumak düşüncesine girmişlerdir. (Rüstemhanlı, 2009, s. 29). Yabancı devletler, Osmanlı Devleti'nin kendilerine tanıdığı kapitülasyonları ve Hıristiyanlara tanınan dini serbestileri amaçlarından saptırarak misyonerlik faaliyetleri için kullanmaya başlayınca Osmanlı Devleti'nde bir yandan çeşitli Hıristiyan tarikatlarına ait okullar çoğalmaya bir yandan da Hıristiyan cemaatlere ait bu okullara yabancı devletlerin ilgisi artmaya başlamıştır. (Rüstemhanlı, 2009, s. 29).

Osmanlı Devleti'nin çok dinli ve çok etnik yapıda olması burasının misyoner faaliyetler açısından uygun bir yer olma özelliği taşımasını sağlamıştır. Azınlıklara verilmiş olan geniş haklar ve yabancılara verilmiş olan kapitülasyonlar da misyonerlik faaliyetleri için uygun koşullar hazırlamıştır. (Ağır, 2012, s. 107). Kanuni döneminde Osmanlı Devleti'nin Fransa ile yaptığı antlaşma sonucunda Osmanlı Devleti'nin kendisine karşı Avrupa'da oluşan siyasi ittifakı dikkate alarak Fransa'ya bazı ayrıcalıklar tanınması sonucunda Cizvit misyonerleri Osmanlı Devleti'nde misyonerlik yapma imkânını bulan ilk misyonerler olmuşlardır. Cizvit misyonerleri Türk Devleti'nin farklı bölgelerinde teşkilatlanmışlardır. Cizvit misyonerleri siyasi olarak Fransa'ya mezhep olarak da koyu bir şekilde Papa'ya

bağlıydılar. Ancak bunlar genelde Fransa'nın çıkarlarına göre hareket etmişlerdir. (Canyaş, 2012, s. 57).

Daha önce ifade edildiği üzere Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı elde ettikleri kapitülasyonlar sonucunda kazanmış oldukları dini ibadet ve eğitim serbestisi haklarını kendilerine göre yorumlayan misyonerler, Osmanlı topraklarına gelerek burada çoğalmaya başladılar. İstanbul'a gelen ilk misyoner grup 7 Temmuz 1626 yılındaki "Capucin Heyeti"dir. Capucinler, Katolik misyonerleridir ve Fransa'dan gelmişlerdir. Bu grup 19 Temmuz 1626'da Galata'daki St. Georges Kilisesi'ne yerleşmiş ve burada alışlagelmiş misyoner davranışları göstermeye başlamışlardır. Hıristiyanlığın temel esaslarını öğretmeye, hastalara, zindandaki esirlere ve limandaki Fransızlara yardım etmeye başlamışlardır. Fransa, kendisine verilen kapitülasyonları saptırarak Osmanlı Devleti'nde çıkarları doğrultusunda yabancı okullar açmıştır. Osmanlı Devleti topraklarında Hıristiyan azınlıkları ve cemaatleri koruma çalışmaları ilk kez Fransa ile başlamıştır. İmparatorluğun gücü azalmaya başlayınca bu misyonerlik çalışmaları da artmaya başlamıştır. Bu faaliyetler Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar devam etmiştir. (Günay, 2002, s. 186-187). Capucinler'den sonra başka Hıristiyan tarikatları da Osmanlı topraklarına hızla gelerek kendilerine ait okullar açmaya başladılar. Açılan bu okulların arkasında kendi devletleri vardır. Misyonerler Osmanlı Devletinde okul açmakla yetinmemiş Osmanlı tebaası olan Hıristiyan cemaatlerin okullarını da kendi himayelerine almışlardır. Avrupalı büyük devletler Rum, Ermeni, Yahudileri kendi denetimlerine almak istiyorlardı. Misyonerleri de bu amaçları için gönderiyorlardı. Bu stratejinin arkasında siyasi hedefler, siyasi planlar ve siyasi oyunlar vardı. Uygulamaya konulan bu strateji Osmanlı Devletini zayıflatılması, parçalanması ve yıkılması üzerine kurulmuştu. Osmanlı topraklarına gönderilen misyoner çalışmaları bu stratejinin bir parçasıydı. (Günay, 2002, s. 188).

Misyonerler, Osmanlı Devleti'ndeki dini çalışmalarının yanında iktisadi konularda da çalışmalar yapmışlardır. Birçok Misyoner buldukları bölgelerin yer altı ve yer üstü zenginliklerini belirlemiş, buraların haritalarını çizmiş, resimlerini çekmiş ve detaylı bilgiler edinmeye çalışmışlardır. Hatta bunlar fırsat buldukça buldukları yerlerde kuyular açtırmış, kazılar yaptırmışlardır. Misyonerlik çalışmalarının Osmanlı Devleti'ne verdiği zararları göstermesi açısından şöyle bir örnekleme yapabiliriz: Yemen bölgesinde faaliyet gösteren asıl ismi G. Wayman Bury olan fakat niyetini gizleyerek Abdullah Mansur takma adını kullanıp bu tarz çalışmalar yapan misyonerlerden sadece birisidir. Amerikan misyonerleri Osmanlı

topraklarında yapmış oldukları tespit ve çalışmalar ile bu ülkedeki zenginliklerden kendi ülkeleri ve halkları lehine azami derecede faydalanmaya çalışmışlardır. Diğer yandan ise Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve sanayi alanlarında gelişmesini önleyici faaliyetler içerisinde olmuşlardır. Örneğin Osmanlı Devleti'nin yerli sanayinin güçlenmesi yolunda gümrük hadlerini (derece-oran) yüzde elli oranına kadar yükseltmiş olması ülkedeki misyonerleri derinden rahatsız etmiştir. Misyonerler, bu uygulamanın kaldırılması için yoğun bir çaba içerisine girmişler, yaptıkları çalışmalar ile bu ve buna benzer uygulamaların son bulmasını sağlamışlardır. (Hülagü, 2001, s. 61-62).

Misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Çalışmaları ve Sonuçları

Başlangıçta kişisel ve çoğu zaman da romantik bir hareket olan misyonerlik hareketi Osmanlı Devleti'nin güçsüzleşmesi ve gerilemesine paralel olarak maddi imkânlarını artırmış, dini amacının dışında emperyalizmin öncülüğünü üstlenmiş, bunun içinde eğitim öğretim kurumlarını kendi politikası istikametinde kurmuş ve örgütlemiştir. (Haydaroğlu, 1993, s. 183). Osmanlı topraklarına gelen misyonerler aşağıdaki faaliyetleri yürütmüşlerdir:

- 1-Kilise ve Manastır kurmak,
- 2-Telkinlerde bulunmak, konferanslar vermek,
- 3-Hayır cemiyetleri kurmak,
- 4-Üyelerin telkinle kendilerine bağlayabileceği teşkilatlar kurmak,
- 5- Öksüz yurtları açmak,
- 6-Fakir çocuklara yardım etmek,
- 7-Fakir ailelere yardım etmek,
- 8- Fakirleri iş sahibi yapmak,
- 9- Hastalara bakmak, ilaç yardımı yapmak,
- 10- Pansiyonlar açmak,
- 11- Fransızca'yı öğretmek
- 12- Okullar ve seminerler açarak rahip yetiştirmek.

Bütün bu çalışmalarda onlar açısından en önemli şey halkı ürkütmemektir. Ayrıca Müslümanların tepkisini çekecek şeylerden uzak

durmak da önemliydi. Bu konuda Charles R. Watson şöyle diyordu: “Misyonerlerin güvercinler gibi masum olmaları gerekir. Fakat bu da onların yılanlar gibi kurnaz olmalarına mani değildir.” (Haydaroglu, 1993, s. 185-186).

Misyonerler, Osmanlı topraklarında özellikle Hıristiyanların yaşadığı bölgelerde okullar, hastaneler, yetimhaneler, kiliseler, dispanserler açmışlardır. Misyonerler amaçlarına en uygun yer olarak okulları seçtiler. Onlar göre halkla kaynaşmak için okullar çok önemliydi. (İskefiyeli, 2007, s. 247). Avrupalı ülkeler kendi gizli planları çerçevesinde XIX. yüzyılda Osmanlı ülkesinde okullar açmaya başladılar. Bu okulların hepsinde zaman içerisinde dil eğitimi ağırlık kazanmıştır. Hatta misyoner kuruluşları hem azınlık dillerini öğrendiler hem de kendi dillerini onlara öğrettiler. İngiliz ve Amerikan okullarında İngilizce ağırlıklı olarak okutuldu. Misyonerler yerli halka önce kendi mezheplerini sonra ise kendi dillerini ve kültürlerini öğretmişlerdir. (Açıkses, 2003, s. 19). Osmanlı ülkesinde yabancıların okul açmalarına izin verilmesinin nedeni bu topraklara gelen yabancıların yaşamlarını daha rahat ettirebilmeleri için onlara verilen bazı hak ve imtiyazlardan dolayı oldu. Yabancılar tanınan bu hak ve imtiyazlar Osmanlı Devleti'nin zayıf olduğu zamanlarda çok daha farklı amaçlar için kullanılmaya başlandı. Yabancı devletlerin ülkenin her tarafına dağılan okullarıyla ulaşmak istedikleri hedef, dini maksatlarının yanında bu bölgelerde söz sahibi olarak ileride buralarda hâkimiyet kurma düşünceleri olmuştur. (Canyaş, 2012, s. 60).

XVI. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadar yaklaşık üç yüz yıl içinde Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler ülke dışından yönetilerek çok merkezli, çok yönlü, planlı ve programlı, uzun vadeli örgütlenmiş propagandaların hedefi olmuşlardır. Papalığın başlattığı ve Avrupa devletleri ile Rusya'nın devam ettirdiği emperyalist çalışmalar Osmanlı Devleti içerisinde çok iyi imkânlarla sahip olan Ermenileri parçalara ayırmaya ve her birini kendi jeopolitik çıkarları için kullanmaya neden oldu. Ermenileri Katolik yapıp Fransa'nın himayesine, Protestan yapıp İngiliz himayesine, Ortodoks yapıp Rus himayesi altına alıp bunları beklentileri doğrultusunda kullanmaya başlayarak yukarıda belirtilen mezhepler ve bunların bağlı oldukları kiliselerin ve dini merkezlerin bağlı oldukları devletlerin gelecekteki emel ve beklentileri için hazır hale getirmeye çalıştılar. (Uras, 1987, s. CXLI. Hıristiyan devletler, Fransa-İngiltere- Rusya, şark meselesinde Ermenileri kullanmak için öncelikle Ermenilerin bir kısmını Katolik mezhebine çektiler. Bununla da yetinmediler ve bu Ermenileri Avrupa kapitalizminin Osmanlı Devleti'ndeki simsarları haline getirdiler.

Papalık ve Fransa misyonerler aracılığıyla Katolik mezhebine çektikleri Ermenilerin koruyucusu haline geldiler. İlerleyen süreçte Osmanlı ve Kafkasya topraklarında emperyalist emelleri olan diğer ülkelerde Ermeniler üzerine yoğunlaşmaya başladı (Mustafayev, 2013, s. 154-155).

XVI. yüzyıldan itibaren Fransa ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Papalık, Gregoryen Ermenileri Katolik yaparak bu yönlü bir tehlikeden kurtulacağı gibi Müslüman Türk imparatorluğu içinde Hıristiyan devletlerin çıkarlarına hizmet edecek ve bunun yanında kendi aralarında sorunları olan bir azınlık grubun çalışmasının planını yaptı. Fransa, Ermenilerin Katolik mezhebine girmesi için onları bu konuda özendirici, yardım edici faaliyetler içerisine girmiştir. Fransa'nın bu doğrultudaki faaliyetleri sonucunda tarihte ilk defa Gregoryen Ermenileri bazı papazların öncülüğünde Katolik mezhebine girmeye başladılar. Bu geçişte Ermeni din adamları arasındaki iktidar ve çıkar mücadeleleri, bazı Ermeni ailelere karşı duyulan husumet ve Fransa'nın yoğun olarak başlattığı propaganda ile psikolojik harekâtlar etkili olmuştur. Ermenilerin ikiye bölünmeye başlaması onların arasında büyük çatışmalara, kanlı mücadelelere, kardeş kavgalarına neden olmuştur. Böylece Ermeni cemaati arasında eski huzur ve rahatlık bozulmuştur. (Uras, 1987, s. CXL). Avrupalı sömürgeci güçlerin misyonerleri, Ermenileri kendi mezheplerine geçirmek için işe eğitim kurumlarından başlamışlardır. Ekonomik olarak varlıklı olan misyonerler XIX. yüzyılda bu işe büyük paralar harcadılar. (Haydaroglu, 1993, s. 171). Örneğin Amerikalı misyonerler XIX. yüzyılda Türkiye'de yılda "285.000" dolar harcıyorlardı. Bu paraların tamamına yakını Ermeniler için harcanmaktaydı. (Haydaroglu, 1993, s. 189). Amerikalı misyonerler Osmanlı Devleti'nin topraklarına gelip İzmir ve İstanbul'a yerleştikten sonra yoksul Ermeni çocukları için parasız okullar açmışlardır. Gece eğitim veren dershanelerin yanında ibadethaneler açtırmış, Ermeniceye çevrilmiş İncil'ler dağıtmışlardır. (Uras, 1987, s. 154).

Amerikalı misyonerler Ermenileri atalarının dininden vazgeçirmek için en etkili yöntemin, onlara ucuz veya bedava eğitim vermek olduğunu bilmişlerdir. 1824'ten itibaren Amerikalı misyonerler önce, ilk ve orta seviyede okullar daha sonra ise kolej ve din okullarının yanında Ermeniler arasından vaiz yetiştirmek için kurslar açmışlardır. İlerleyen süreçte artık Ermeniler Amerikan eğitim müfredatını uygulayan yeni okullar açarak bu okullarda öğretmenlik yapmaya başlamışlardır. Bir süre sonra Osmanlı topraklarında vaiz verenlerin çoğunluğu artık Ermeni'ydi. Gregorian Ermenilerinin Protestanlığa geçmesi için faaliyet yürüten ve bu amaçla köylere giderek bu çalışmalarını yapanlar Protestan Ermeni din adamlarıydı.

Ayrıca misyonerlerin şu çalışmaları da dikkat çekicidir: Misyonerler Osmanlı topraklarındaki çalışmalarını haç-hilal mücadelesi ekseninde yürütselelerdi yani haçın hilali yenmesi üzerine kursalardı bu durum bir yere kadar anlaşılabilir. Ancak bunların bütün çabaları Hıristiyan nüfus olan Ermeni ve Rumları Protestanlığa çekmek şeklinde gelişmiştir. (Bashanov, 2013, s. 73-74).

XVII. yüzyıl seyahatnamelerinde yazılanlara bakıldığında Ermeniler Doğu Anadolu ve Kafkasya’da ticaret ile ilgilenen topluluklardı. Onların dini durumları çok zayıftı. Bu bakımdan Katolik seyyahlar seyahatnamelerinde Ermeniler için: “Ermeniler din değiştirmeye zorlandıklarında sorunsuz bir şekilde Katolik olurlar.” diye yazmışlardır. Ermenilerin bu durumunu, Avrupalı Katolik, Ortodoks ve Protestan devletler güzel bir şekilde kullandılar. (Selvi, 2003, s. 20). Türkiye’deki Katolikleri genellikle Fransa, İtalya ve Avusturya; Protestanları İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri; Ortodoksları ise Rusya himaye ediliyordu. Rusya, İstanbul ve Boğazlar ile Doğu Anadolu bölgesini elde etmek için Ortodoks ve Gregoryen Ermenileri kullanmaya çalışıyordu. İngiltere, Ortadoğu, Mısır, Arabistan ve Irak üzerinde etkili olmak için Protestanlar kullanılmaktaydı. Fransızlar da Çukurova, Lübnan ve Suriye bölgelerindeki çıkarlarını korumak için Katolik ve Gregoryenleri kullanıyordu. Büyük devletlerin çeşitli nedenler ile azınlıkları himaye etmeleri onların ileride her fırsatta Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışma olanağını vermiştir. Avrupa devletlerinin bu iç karışıklığı artırıcı müdahaleleri Osmanlı Devleti’nin çöküşünü hızlandırmıştır. Zaten en başından beri amaçlanan da budur. (Güler, Akgül, 2003, s. 27). Bir Avrupa devleti olan İngiltere dünyadaki sömürgecilik faaliyetlerine paralel olarak Londra merkezli Misyoner Teşkilatı’nı 1649 yılında kurmuştur. Bu teşkilata bağlı çalışanların sayısı XIX. Yüzyıl sonunda 7000’e varmıştır. İngiltere XIX. Yüzyılın başlarında Osmanlı toprakları üzerinde yoğunlaşmaya başlamış, Protestan misyonerlerde bu topraklarda faaliyetlere giriştiler. (Arslan, 2013, s. 62-63).

İngiltere XVII. Yüzyılın sonlarına doğru Gregoryen ve Katolik Ermenileri Protestan mezhebine geçmesini özendirmek için çeşitli faaliyetler içine girmişlerdir. Fransa’dan dolayı Gregoryen-Katolik çatışmasını yaşayan Ermeniler, bu kez İngilizlerin eliyle Katolik- Protestan çatışmasının içine sokulmuşlardır. Böylece Ermeni cemaati bir kez daha bölünmüştür. Doğuda ise kendini Ortodoksluğun hamisi olarak gören Çarlık Rusyası Ermenilere el atmaya, özellikle de Osmanlı Devleti’nin Kafkaslar, Doğu ve Kuzeydoğu bölgelerinde yaşayan Ermeniler bu Rus etkisini hissetmeye başlamışlardır. Büyük devletlerin bu çalışmaları sonucunda XVIII. yüzyılın başlarında

Ermenilerin içinde ne kilise birliği nede cemaat birliği kalmıştır. (Uras, 1987, s. CXL-CXLI). Ermeniler açısından mezhep değiştirmek demek aslında o millettten ayrılmak anlamına gelmekteydi. Bir Ermeni, Protestanlığa veya Katolikliğe dönmüş ise Ermeni olarak kabul edilmiyordu. Ermeniler arasından diğer mezhepleri kabul edenlerde kendilerini Ermeni olarak değil, Protestan veya Katolik olarak kabul ediyorlardı. (Açıkses, 2003, s. 59-60). XVIII. yüzyılda iktisadi ve sanayi reformlarını yapmış olan Avrupalı ülkeler ve Rusya, ortaya çıkardıkları endüstriyel hayatın hammadde ihtiyacını karşılamak için yeni yerleri işgal etmek ve sömürge alanları oluşturmak yarışına girmişlerdir. Avrupalı sömürgeci devletler gözlerini zayıflamış olan Osmanlı Devleti topraklarına dikmişlerdir. (Saray, 2010, s. 22).

XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti gittikçe zayıflamaya başlamıştı. Devlette yaşayan diğer gayrimüslim Osmanlı vatandaşları gibi Ermeniler de Şark Meselesini kendi menfaatleri açısından çözmek isteyen Avrupalı devletlerin ilgi odağı haline gelmişlerdir. (Türkmen, 2006, s. 7). Fransızlar XVIII. yüzyıldan sonra Ermeniler üzerinde yürüttükleri misyonerlik çalışmalarından çıkar sağlamaya başlamıştır. Fransa'nın sağladığı destek ile İstanbul'da Katolik Ermeni sayısı artmaya başlamış, bazı Ermeni papazlar Katolik mezhebine geçmişlerdir. Fransa'nın yoğun ısrarı ve baskıları sonucunda 1830 yılında Katolik cemaati Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş, 1831 yılında Agop Çukuryan piskopos olarak seçilmiştir. Çukuryan sadece Ermeni Katoliklerin değil Osmanlı'daki bütün Katoliklerin piskoposu olmuştur. Osmanlı'daki Katolik cemaati Fransa'nın baskısı sonucu kurulmuş, Ermeni Gragoryan Kilisesi parçalanmıştır. Fransa kendi çıkarları için çok önemli olacak bir Ermeni grubunun koruyuculuğunu ele geçirmiştir. (Arslan, 2013, s. 61-62).

XVIII. yüzyıldan sonra Avrupalı devletlerin sömürge arayışları artmaya başlamıştır. İngiltere'nin XIX yüzyılda Hindistan bölgesini ele geçirmesinden sonra Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla şarkta bir politika gütmeye ihtiyacı doğmuştur. Katolik mezhebi aracılığıyla Fransa'nın himayesi altına girmiş olan Ermeniler, Rusya'nın himayesindeki Ortodokslar gibi İngiltere de kendi himayesinde Protestan Ermenilere ihtiyaç duymaktaydı. XIX. yüzyıldan itibaren İngiltere Ermeniler ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. (Kodaman, 2015, s. 21-24). Böylece İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetleri doğrultusunda İngiliz misyonerler 1815 yılında Osmanlı Devleti'nde, ABD'li misyonerler ise 1826 yılından sonra çalışmaya başlayarak bazı Ermenileri Protestan yapmışlardır. 1828 yılında Amerikan misyoner teşkilatı Malta'da bir toplantı yapmış ve bu toplantı sonucunda

Ermeniler üzerinde yoğun bir çalışma yapılmasına karar verilmiştir. 1834 yılında Protestan misyonerler Ermeni harfleriyle Türkçe İncil yayınlamışlardır. 1835 yılından başlayarak pazar ayinleri düzenlemeye başlamışlardır. 1844 yılında çoğu maddi menfaatlerinden dolayı sekiz bin Ermeni Protestan olmayı kabul etmiştir. (Arslan, 2013, s. 62-63). Amerikalı misyonerler Osmanlı Devleti'ne 1819'dan sonra gelmeye başlamışlardır. 1832 yılında İstanbul'da merkezlerini kurdular. (Gürün, 2012, s. 64). Osmanlı Devleti'ndeki Protestanlık mezhebi ilk başlarda İngiltere tarafından ancak daha sonra Almanya ve Amerika tarafından destek görmüştür. Özellikle Amerika'nın işin içine girmesi sonrasında imparatorluk içinde Protestan misyonerler en güçlü misyonerlik teşkilatı olacaktır. (Canyaş, 2012, s.58). Amerikalılar Ermeniler için ilk misyonerlik okulunu 1834 yılında, ikinci okulu ise 1836'da İstanbul'da açmışlardır. Ancak Ermeni kilisesi buna tepki göstermiş ve bu okul kapatılmıştır. Böylece Amerikalı misyonerler Anadolu'daki Ermenilere ağırlık vermeye başlamışlardır. Misyonerler açtıkları okullarında Ermenilere dillerini, tarihlerini ve geleneklerini üstün görmeyi öğretmiştir. Böylece Ermeniler, Avrupa'nın siyasi ve ekonomik hedeflerini tanımışlardır. (Haydaroglu, 1993, s. 171).

Amerikalı misyonerler Osmanlı ülkesinde yaptıkları çalışmalar ile Ermenilere Protestanlığı Hıristiyanlığın en uygun mezhebi olarak gösteriyorlardı. Kendilerini ve teşkilatlarını insanlığın öncüleri, Amerikan Devleti'ni de bir uygarlık cenneti olarak tanıtıyorlardı. Ermenilere çağlar boyunca Osmanlılar tarafından ezilip sömürüye tabii tutulduklarını oysa Ermenilerin kahraman bir ırk ve zengin bir tarihe sahip olduklarını anlatıyorlardı. Bunları duyan Ermeni gençlerinin kalplerinde Türklere karşı büyük bir kin, Amerika ve misyonerlere ise sonsuz bir sevgi, minnettarlık ve güven oluşuyordu. 1840'lardan itibaren misyonerler ABD'ye Ermeni öğrenciler göndermeye başladılar. İlk gönderdikleri papaz adayı öğrencilerdi. Bu öğrenciler daha sonra giderek artmış, Amerika'ya giden öğrencilerin birçoğu Amerikan vatandaşı olarak Osmanlı ülkesine geri dönmüştür. Bunlar Osmanlı toprakları içerisinde Amerikan vatandaşı olmanın sağladığı dokunulmazlık içinde Ermenilere özgürlük propagandası yapmaya başlamışlardır. (Sezer, 2010, s. 57-69). Osmanlı Devleti'nde Ermeni kimliğinin şekillenmesinde misyonerlerin Osmanlı topraklarına gelişi ve buradaki çalışmaları çok etkili olmuştur. (İskefiyeli, 2007, s. 243).

1830 yılında Osmanlı Devleti Fransa'nın çok büyük etkisiyle Ermeni Katoliklerini ayrı bir millet olarak kabul etmiştir. Bir süre sonra İngilizlerin de ısrarı ile Osmanlı Devleti'nde 1850 yılında Protestan milleti oluşturulmuştur. (Öke, 1996, s. 108). Bunların reislerine de milletvekili

unvanı verilmiştir. (Uras, 1987, s. 155). Osmanlı topraklarında daha çok Hıristiyanlığın Protestan kanadının misyonerlik çalışmalarını ABD yapmıştır. İngiltere ilerleyen süreçte misyonerlik çalışmalarında çok etkili olamamış, İngiltere siyasi amaçlarını daha çok elçilikleri ve gizli servis çalışanlarını kullanarak, diplomatik ve askeri yöntemler ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunda Protestanlığın ortaya geç çıkması, İngiltere'ye geç gelmesi ve Fransa'nın Katolik çalışmalarında çok ileri bir düzeyde olması da etkili olmuştur. Bu gerçekle hareket eden İngiltere, Osmanlı topraklarında siyasi emellerini misyonerlik faaliyetleri üzerinde yoğunlaştırmamıştır. (Günay, 2002, s. 198). Osmanlı İmparatorluğu içindeki bütün dini cemaatler, zaman içinde milliyetçilik fikirlerinin körüklenmesiyle bağımsız birer devlet olma isteğiyle her türlü fırsatı da değerlendirerek yabancı devletlerin yardımları ve onları korumaları sonucunda Osmanlı Devleti'nden kopmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını hızlandıran birçok sebep yanında misyonerlerin çalışmaları ve bunların Osmanlı İmparatorluğu'nda açmış oldukları yabancı okulların yıkıcı çalışmaları etkili olmuştur. (Haydaroğlu, 1993, s. 189). Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın topraklarındaki Hıristiyan halkları üzerinde özellikle de Ermeniler üzerinde yaptıkları savaşı durdurmak için 1863 yılında "*Ermeni Milleti Nizamnamesini*" çıkararak bu istismları önlemeye çalışmış, çıkarılan bu nizamname ile Ermeniler adeta özerk bir statüye kavuşmuştur. (Saray, 2010, s. 36).

Misyonerlik Çalışmaları Sonucunda Katolik ve Protestan Ermeni Nüfusundaki Artışlar

Yapılan çalışmalar sonucunda Osmanlı ülkesinde yaklaşık yüzyıllık sürede Amerikalı misyoner okullarının sayısı 469 olmuştur. Bu okullarda okuyan Ermeni gençlerin sayısı ise yaklaşık 54.000 civarındadır. O dönemin eğitim şartlarına ve nüfus sayısına göre bu rakam oldukça yüksek bir seviyedir. Osmanlı siyasi bütünlüğüne zarara verecek fikirlerin verildiği bu misyoner okullarından mezun olan Ermeni gençleri Ermeni halkının eğitim ve kültür hayatına bir katkıları olmadığı gibi emperyalist güçlerin kışkırtmaları sonucunda Osmanlı ülkesindeki ayaklanmalara öncülük ederek Türkler ile Ermenilerin arasında tatsız mücadelelerin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Zaten sömürgeci büyük güçlerin en başından beri planladığı amaç da buydu. (Saray, 2010, s. 3).

Osmanlı topraklarındaki misyoner çalışmalarının gelmiş olduğu noktayı göstermesi açısından Osmanlı Devleti'ndeki nüfus sayımları ve nüfus dağılımları önemlidir. Nüfus sayımı dağılımlarına bakıldığında 1893 yılı nüfus sayımında Katolik nüfus 149.786'dır. Nüfusun yarısından fazlasının

Ermeni Katolikler olduğu düşünülmektedir. Protestan Ermenilerin sayısı ise 16.628 kadın ve 18.791 erkek olmak üzere toplam 35.419 olarak yazılmıştır. 1897 yılındaki nüfus sayımında ise etnik köken belirtilmeden Katoliklerin toplam sayısı 120.479 ve aynı şekilde Protestanların sayısı ise 44.360 olarak kaydedilmiştir. 1910-1911 nüfus sayımı sonuçlarında 89.040 Katolik Ermeni yazılmıştır. Protestan sayısı ise ayrıntı verilmeden 53.880 olduğu kaydedilmiştir. (Özdemir ve Diğerleri, 2004, s. 10-11). Ermenilere göre mezhep değiştirmek o millettten ayrılmak anlamına gelmiştir. (Açıkses, 2003, s. 59-60).

Osmanlı topraklarında Katolik mezhebine bağlananlar mensubu oldukları Ermeni milletinden uzaklaşmışlardır. Bunlar aslında Ermeni milletine ne kadar zarar verdiklerini görememişlerdir. (Babağyan, 2011, s. 172). Osmanlı Devleti yetkilileri ülke içinde açılan dış destekli bu bölücü dış mihrakların, emperyalist çıkar taşıyan okulların gerçek niyetini çok geç anlamışlardır. Zühdü Paşa Osmanlı Devleti'nde yabancı okullar konusunda yazdığı 1894 tarihli raporda bunların amaçlarını eğitim dışı siyasi faaliyet olarak belirtmiştir. Bu okulların asıl amacının memleketin ve hükümetin çıkarlarına aykırı, tebaa arasına huzursuzluk sokarak birlik ve beraberliği ortadan kaldırmak olduğunu yazmıştır. Zühdü Paşa'nın Hıristiyan okullar için hazırladığı defterde Protestan okul sayısı 398 olarak vermiştir. (Haydaroglu, 1993, s. 180-181). 1892 yılında ise sadece İstanbul'da Katolik rahiplerinin 306, rahibelerinin ise 354 kurumu vardır. Bu kurumlar Fransız, İtalya ve Avusturya ile bağlantılıydılar. Avrupalılar Osmanlı Devleti'nden koparmak istedikleri Hıristiyanlar için başta Ermeniler olmak üzere dört koldan çalıştılar: 1.Dini Propaganda ve misyonerlik çalışmaları, 2. Maddi olanaklar sağlamak, 3. Okullar açmak, 4. Konsolosluklar yardımı. Misyonerler özellikle konsolosluk açarak faaliyetlerini çok rahat artırmışlardır. Konsolosluk çalışmalarına bir örnek verecek olursak: 1901 yılında Anadolu'da 3.Amerikan Konsolosluğu Harput'ta açılmıştır. Konsolosluğun bölge ile ilgili 13 Mart 1901 tarihinde hazırladığı raporda şunlar geçmektedir: Amerikan vatandaşı olup da konsolosluk bölgesinde yaşayan yetişkinlerin sayısının 300 olduğu, bunların tamamının 1869'da Amerikan vatandaşlığına alındığı belirtilmektedir. (Haydaroglu, 1993, s.182-192).

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin üzerindeki çalışmalarının boyutuna bir başka örnek verecek olursak 1893 yılında sadece Türkiye'de 1317 Amerikan misyoneri vardır. Bunların 223'ü Amerika'dan gelmiş, 1094'ü ise Ermeniler arasında yetişen Amerikan misyoneridir. Bütün bunlar Ermenileri zaman içerisinde kendi milletlerinden

ve Osmanlı toplumundan nasıl koparıldığını göstermektedir. (Haydaroğlu, 1993, s. 188).

Misyonerlik Faaliyetleri Sonucunda Osmanlı topraklarında Ermeni Şiddet Olayları

Başlangıçta Ermeni bağımsızlığı için mücadele eden komitelerinin iki amacı vardı: Bunlardan bir tanesi Anadolu topraklarında hayatlarından memnun olan Türk Ermenilerini korkutmak ve sindirmek suretiyle kendi yanlarına çekerek onların maddi desteğini sağlamaktır. Bunun için de kendilerine itiraz edenleri sivil olsun din adamı olsun acımasızca öldürmekti. Hatta bu maksatla infaz mangaları bile oluşturmuşlardır. İkinci hedefleri ise Osmanlı Devleti'ne gözdağı vermektir ki bunu da için de Osmanlı Devleti'nin başkenti ve çeşitli yerlerinde isyan teşebbüsü içerisine girmişlerdir. Gerek İstanbul'da gerek Anadolu'da isyan teşebbüsünde bulunan Ermeni elebaşları yakalanmış olmasına rağmen yabancı konsoloslukların devreye girmesi üzerine serbest kalmışlardır. Buda Ermeni komitacıların yabancı devletlerden ne kadar destek gördüklerinin açık delilidir. (Saray, 2010, s. 43-44).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rusların galibiyeti ile sona ermiştir. (Öke, 2012, s. 104). Bu savaş sonrasında imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları sonunda Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsız olmuş, Balkan Hıristiyanları büyük oranda bağımsızlıklarına kavuşturulmuştur. Emperyalist güçler, Anadolu Hıristiyanlarından ise Ermenilerin bağımsız olması için uzun zamandır uğraş vermektedirler. Bu maksatla Emperyalist güçler, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarına Ermeniler ile ilgili ıslahat maddelerini eklemiştir. Böylece Ermeni konusu ilk defa uluslararası antlaşmalarda yer almıştır. (Halaçoğlu, 2006, s. 26-27). 3 Mart 1878 yılında yapılan Ayastefanos Barış Antlaşması'nın 16. maddesine göre Ermenilerin yaşadığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ermenilerin lehine ıslahat yapılacak buradaki Hıristiyanlar Kürtlere ve Çerkezlere karşı korunacaktı. Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması ile Balkanlarda ve Kafkaslarda avantajlı bir duruma gelmesi İngiltere'yi rahatsız etmiştir. İngiltere diğer Avrupa ülkelerini de ikna ederek Berlin'de Berlin Kongresi'nin toplanmasını ve Berlin Antlaşması'nın yapılmasını sağlamıştır. Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi büyük oranda korunarak Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi olarak kabul edilmiştir. Böylece Rusya ve İngiltere arasındaki rekabet Ermeni meselesini uluslararası bir hüviyete sokmuştur. Ortaya çıkan bu durumdan büyük oranda cesaret alan bazı Ermeniler de harekete geçerek yurt içinde ve yurt dışında ihtilalcı Ermeni parti ve derneklerini kurmaya başlamışlardır. (Halaçoğlu, 2006, s. 28-31). Osmanlı Devleti'ndeki

Amerikan misyonerler Osmanlı toplumundaki ayrılıkçı fikirlerin uyanmasına ve gelişmesine zemin hazırlamışlardır. Ülkede isyan hareketlerinin yaşanmasına katkıda bulunarak, terör faaliyetlerinin merkezi ve bu tür girişimlerin destekleyicisi olmuşlardır. (Hülagü, 2001, s. 70).

Osmanlı topraklarındaki ayrılıkçı isyan hareketlerini desteklemek konusunda İngilizler gibi Ruslarda Amerikalılardan geri kalmayacaklardır. 1880 yılından itibaren İngilizlerin Trabzon, Erzurum, Diyarbakır ve Van'da, Rusların da Erzurum ve Van'da konsoloslukları vardır. Bu tarihten sonra Ermeniler doğu bölgelerinde yaptıkları isyan hareketlerinde Rusya ve yukarıda adı geçen batılı ülkelerden destek görmeye başlamışlardır. (Gürün, 2012, s. 192-210). Bu arada Ermeniler Hınçak (1887) ve Taşnak (1890) ihtilal örgütlerini kurarak yapacakları ayrılıkçı faaliyetlere hız vermişlerdir. Hınçak örgütü Rusya'da yaşayan ve eğitim için Avrupa'ya giden zengin yedi Ermeni tarafından kurulmuştur. Bu Ermenilerin hiçbiri Türk idaresi altında yaşamamıştır. Hınçak örgütü kendisine merkez olarak İstanbul'u seçmiştir. Ermeni isyan hareketleri 1890 İstanbul Kumkapı'dan başlayarak 1894 Sason olayları ile devam etmiştir. Bu olaylar Avrupa'da çok yankı yapmıştır. 11 Mayıs 1895 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya II. Abdülhamit'e bir Ermeni programı sunmuştur. Sultan, baskılardan dolayı 17 Ekim 1895 tarihinde bu programı imzalamıştır. Hınçak partisinin yayın organı Hınçak gazetesi bunun üzerine şu yazıyı yayımlamıştır: "*Ermeni halkının sesini ve haklarını duyurmayı başardık, bu partimizin mücadelesinin bir zaferidir.*" Ermenilerin bu çalışmalarında İngiliz, Rus ajan ve konsoloslarının çalışmaları da etkili olmuştur. 1880 tarihinden sonra Rus ajanları Van'da bol bol para harcayarak faaliyet yürütmüşlerdir. Rus konsolosu Doğu Anadolu'nun bütün şehirlerini gezerek Ermenileri milliyetçilik konusunda kışkırtmışlardır. Ayrıca Erzurum ve Van bölgesindeki Ermenileri dışarıdan buraya getirilen "L'Armenia" ve Haisdan" gazeteleri kışkırtmaktaydı. 1894-1896 tarihleri arasında Doğu Anadolu'nun birçok yerinde Ermeni olayları meydana gelmiştir. (Selvi, 2003, s. 27-29). Osmanlı topraklarında 1876-1909 Ermenilerin ayaklanma hareketleri ciddi bir durum almıştır. Rus, İngiliz, Fransız ve tedrici olarak ABD tarafından organize edilen Ermeni isyanının başlıca planlayıcıları Rus Ermenileriydi. Rus ve Kafkas Ermenileri tarafından organize edilen bu sinsi hain plan neticesinde Osmanlı Ermenileri ile diğer toplumların arası açıldığı gibi aralarına kan davası girmiştir. Zaten istenilende tam olarak budur. Osmanlı Ermenileri bu isyan hareketinin içinde olmak istemiyorlardı ancak Ermeniler her şeye rağmen bir süre sonra bu ateşin içine sürüklenmekten kendini kurtaramayacaktır. (Babağyan, 2011, s. 182).

Dünya Savaşı'na girmeden önce Ermeni komiteleri ve Patrikhane

Osmanlı-Rus savaşı sırasında alacakları durumu tespit etmek için toplantılar yapmışlardır. Bu toplantılara Taşnaksutyun, Hınçak, Veragazmiyal Hınçak, Ramgavar temsilcilerinden oluşan (Birleşik Ermeni Kongresi) Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne sadık kalmaları yönünde bir karara varmışlardır. Ermeni yetkililer bu şekilde bir karar alarak Osmanlı Devleti'ne güven vermeye çalışmışlardır. Diğer yandan ise savaşın seyrine göre davranmaları için bütün güçlerini hazır hale getirmişlerdir.(Uras, 1987, s. 579). Osmanlı Devleti Ruslar ile savaşa girmeden önce Ermeniler Kafkasya da hazırlıklara başlamıştır. Birçok yerden gelen Ermeni gönüllüleri Rus ordusuna katılarak, Türkiye'ye karşı savaşacak çetelere, intikam alaylarına katılmak için Kafkasya'da ve Tiflis'te toplanmışlardır. Rus Çar'ı, Ekim 1914'te Osmanlı Devleti'ne, aynı tarihte Taşnaksutyun da Türkiye'ye savaş ilan etmiştir. Bu büyük ve kanlı savaşta Ermeni milleti tamamen Ruslarla birlikte olmuş, savaşın başlamasıyla birlikte Ermeni aydınları da Çarlık Rusya'nın emperyalist burjuvazisinin yanında yer almıştır. (Uras, 1987, s. 589- 597). Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Doğu Bölgesinde, Ermeniler ile Müslümanlar arasında yüzyıldır kaynamakta olan mücadele doruğa ulaşmıştır. Doğu bölgesinde iki savaş birlikte veriliyordu. Bir yanda Osmanlı-Rus Savaşı bir yanda ise Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'nın Müslümanları ile Ermeniler arasındaki iç savaş. Bu bölgede 1914-1920 yılları arasındaki savaşlar insanlık tarihinin en ağır sivil ve askeri kayıplarının yaşandığı savaşlardan birisi olmuştur. Bunda Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğü, Rus Emperyalizmi ve Avrupa'nın müdahalesi ile birlikte gelen ihtilalci Ermeni milliyetçiliği etkili olmuştur.(McCarthy, 2014, s. 189).

Sonuç

XIX. yüzyıla kadar Dünyada dini anlamda misyonerlik İncil'i öğretmek ve Hıristiyanlığı yaymak olarak bilinmiştir. XIX ve XX. yüzyılda yaşanan sömürgecilik ile birlikte misyonerler bağlı oldukları ülkelerin sömürü politikalarına hizmetler yapmışlardır. Misyonerler gittikleri ülkelerde kendi din, dil ve kültürlerini yayabilmek için eğitim öğretim kurumlarının yanında matbaa ve hastane gibi kurumları kurarak halka şirin görünmeye çalışmış ve onlara hizmet etmişlerdir. Hıristiyanlık dinini dünyaya yaymak için çabalayan misyonerler, bu amaçlarını çok geniş bir toprak parçasına sahip, dini ve kültürel çeşitlilik bakımından zengin olan Osmanlı Devleti üzerinde gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Misyonerler Osmanlı Devleti topraklarında uzun ve sabırlı bir

süreç yürütmüşlerdir. Osmanlı topraklarını adeta silahsız ele geçirmek istemişlerdir. Emperyalist ülkeler Osmanlı Devleti sınırları içindeki Hıristiyan azınlıklar Rum, Ermeni ve Yahudiler üzerinde nüfus kurmaya çalışmışlardır. Avrupalı devletler misyonerler eliyle bazı özelliklerinden dolayı Ermeniler üzerinde yoğunlaşmaya karar vermişlerdir. Misyonerler ve onların destekleyicileri Anadolu'da kurdukları oyunları ustaca oynamışlardır. Bunlar ellerindeki sınırsız maddi imkânları fakir Hıristiyan halk üzerinde sonuna kadar kullanmışlardır. Osmanlı Devleti sınırları içindeki Ermeniler; Fransızlar tarafından Katolik, İngilizler ve ABD tarafından da Protestan yapılmaya çalışılmıştır. Avrupalı sömürgeci devletler, misyonerlik çalışmaları ile çok sayıda okullar açarak Ermeni gençlerinin milliyetçilik, özgürlük ve komitacılık gibi değerleri öğrenmelerini sağladılar. Osmanlı Devleti'ndeki azınlıklar arasında milliyetçiliğin yeşermesine ve büyümesine öncülük ettiler ilerleyen süreçte onları Osmanlı topraklarında isyan edecek hale getirdiler. Misyonerler yaptıkları çalışmalar ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında adeta yarı sömürge bir pazar haline getirilmesine neden olmuştur. Avrupalı güçler 1877-1878 (93 harbi) Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yapılan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Ermeni meselesini ilk defa uluslararası bir sorun haline getirmişlerdir. Bu tarihten sonra ortaya çıkan Ermeni meselesinin arkasında bu devletlerin çıkarları söz konusu olmuştur. Böylece Ermeniler, Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik çalışmaları ile birlikte bazı iç ve dış güç odaklarından aldıkları destekle ayrılıkçı faaliyetler içerisine girmeye başlamışlardır. Özellikle Rusya'da yaşayan Ermeniler bu çalışmalar doğrultusunda Ermeni ihtilal örgütlerinin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Uzun zamandır yapılan sinsî planlar neticesinde Ermeniler ayrılıkçı fikirler içine sokularak 1890'dan başlayarak Osmanlı topraklarında kanlı eylemler yapmaya başlamışlardır. Ermeniler 1914-1918 yılları arasında yaşanan I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne rağmen Rusya'nın yanında yer alarak Osmanlı topraklarında ve Kafkasya'da kanlı olayların yaşanmasına sebebiyet vermişlerdir.

Kaynaklar

- Açıkses, E.(2003).*Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sayı 93, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ağır, A.S.(2012). Dünden Bugüne İstanbul'daki Misyonerlik Faaliyetleri, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi CTAD*, Yıl 8, Sayı 15, ss.105-119.
- Arslan, A.(2013).*Kadim Ermeni Papalığı Eçmiyazın Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar*, İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Bashanov, M. (2013).*Türkiye'de Ermeni Meselesi*, (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri) (Çev: İlyas Kemaloğlu (Kamalov), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-1. Dizi- Sayı:5
- Canyaş, H.Canyaş, O. F. (2012). Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlerin Kültürel Alandaki Faaliyetleri, *TÜBAR-XXXI*, ss. 55-75.
- Dabağyan, L. P.(2011).*Sultan Abdülhamid Han ve Ermeniler*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Güler, A. Akgül, S.(2003).*Sorun olan Ermeniler*, Ankara: Berikan.
- Günay, T. (2002).*Misyonerler ve Fener Rum Patrikhanesi*, Haçlıların Ajan-Provokatör Kolları, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gürün, K. (2012).*Ermeni Dosyası*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Halaçoğlu, Y. (2006).*Ermeni Tehciri*, (9.Basım)İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılığı: 60, Tarih: 4.
- Haydaroğlu, İ. P. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Hülagü, M. (2001).Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninden Türkiye, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, ss. 57-99.
- İskefiyeli, Z. (2007). Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilis ve Misyonerler, *Akademik İncelemeler*, Cilt:2 Sayı:1.ss. 231-255.
- Keha, M.(2014). Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik ve Erzurum'daki Faaliyetleri, *EKEV AKADEMİ DERGİSİ* Yıl:18 Sayı: 58, s.73-96.
- Kodaman, B. (2015).*Türkler-Ermeniler ve Avrupa*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Yayınları, IV/A-2-2.1. Dizi-Sayı: 22.
- Mccarthy, J.(2014) (Çev: Fatma Sarıkaya),*Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*(2.Basım) Ankara: Türk Tarih Kurumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları IV/A-2-2. Dizi- Sayı.3.
- Mustafayev, B. (2013). Büyük Devletlerin Kafkasya'daki Ermeni Siyaseti, (Kafkasya'daki Ermeni Olaylarına Işık Tutan Bir Arşiv İncelemesi 1910-1920) , *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/1, ss.143-168.
- Öke, M. K. (1996).*Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu 1914-1923*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Öke, M. K.(2012). *Ermeni Sorunu 1914-1918*, İstanbul: İrfan Yayıncılık Nu:115.
- Özdemir, H.vd. (2004).*Ermeniler: Sürgün ve Göç*,Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Yayınları XVI. Dizi- Sayı 101,

Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Rüstemhanlı, T. (2009).(Çev: Gaffar Çakmaklı), *Ermeni Mezalimi Türk Müslüman Soykırımı*, (1. Basım)İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Saray, M. (2010).*Ermenistan ve Türk- Ermeni İlişkileri*, (Üçüncü baskı) Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Selvi, H.(2003).*I. Dünya Savaşından Lozan'a Ermeni Sorunu*, Sakarya: T.C. Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü.
- Sezer, C. (2010).Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914), *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı, 1-2, ss.57-69.
- Türkmen, Z. (2006).*Vilayat-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914 Avrupalı Devletler Denetiminde Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları*,Ankara: Türk Tarih Kurumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sayı 217.
- Uras, E. (1987).*Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, (2.Basım) Yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş İstanbul: Belge Yayınları, (Dün-Bugün-Yarın).